

ZAGREBAČKI SAKRAMENTARIJ SV. MARGARETE MR 126

(TABLA XLVI—XLIX)

Sakramentarij zagrebačke metropolitanske biblioteke MR 126 istovjetan je s onim, što ga spominje inventar zagrebačke stolne crkve XIV. v.: »Item unum Collectarium per totum annum, de antiqua littera, copertum de coreo rubeo, et incipit: Presta dne fidelibus tuis, habens in fine benedictiones generales«. ¹⁾ Iz ove se bilješke vidi, da je MR 126 do nas došao onakav, kakav je bio i u XIV. v., budući da i danas počinje s molitvom »Presta dne fidelibus tuis«, a to je kolekta čiste srijede. Prema tomu valja zaključiti, da ni u XIV. v. MR 126 nije više bio čitav, nego je u *temporalu* nedostajalo, kao i danas, čitavo došašće, Božić i sve, što slijedi do čiste srijede.

MR 126 počimao je s došašćem, jer u sačuvanom dijelu donosi misne molitve za nedjelje i ferije u korizmi (fol. 1—19) i od Uskrsa do XXVI. nedjelje po Duhovima (fol. 19—32). Vjerojatno je, osim toga, na početku bio i *ordo missae* (bez onih molitava, koje su naknadno pisane na razuri fol. 78' i 79).

Sanctorale počinje fol. 32: »incipiunt orationes de sanctis«. Najprije se navode molitve za sv. Silvestra papu, pa redom od sv. Hilarija do Preobraženja Gospodinova i pape Siksta, gdje se naoko prekida ovaj red, te je neposredno prije »per quem hec omnia« uvršten blagoslov grožđa: »Benedictio uve«. Slijedi sv. Felicissimus i Agapitus i redom sve do sv. Lucije i Tome apostola.

Na dnu fol. 70 počinje *commune sanctorum* s vigilijom *unius apostoli*.

Fol. 75 počinju votivne mise: *in dedicatione ecclesie, in anniuersario (dedicationis), de sca Elena regina, de Trinitate, de sca Cruce*. Fol. 78/9 izbrisano struganjem, a fol. 78' i 79 kasnija je ruka nekaligrafskim pismom zabilježila pripremu i zahvalu za celebraciju. ²⁾ Slijedi opet prvotni tekst na dnu fol. 79: *de sco Ioanne Bapt., de sco Petro, ap., de omnibus apostolis, de sco Georgio, de sco Adalberto, de sco Gerardo*. Fol. 81 i gornja polovica 81' opet je razura (koja bi se dala čitati), zatim slijedi: *de sco Benedicto, de sco Egidio, de sco Stephano rege, de sco Henrico, de scis confessoribus, de sca Margareta* i votivne mise za različite potrebe. Posljednja su 2 retka fol. 85 i čitav fol. 85' strugani. Fol. 86 nalazi se nastavak votivne mise: *missa propria (sacerdotis)*, koje je početak izbrisan fol. 85', a zatim slijede opet različite votivne mise sve do fol. 108.

¹⁾ Inventarium cathedralis ecclesie zagrabiensis ad finem saec. XIV. Tkalčić: Monum. hist. lib. reg. civ. Zagrabiae, 1905. XI. 134.

²⁾ Isp. Dr. Kniewald: Najstariji zagrebački red i čin mise, Croatia Sacra 1938, 3.

Fol. 108 većim je dijelom istrugan, a sasvim na dnu počinju različiti blagoslovi (*benedictiones generales*, kako ih zove inventar iz XIV. v.) s blagoslovom nove kuće: *benedictio domus noue*. Fol. 110' u posljednjem je retku označen blagoslov mreže: *benedictio retis*, ali samog blagoslova nema više, jer je ovdje istrgnut najmanje jedan arak, t. j. dva folija. Današnji fol. 111 je posljednji list ovog krnjeg kvaterniona. Fol. 111 je prvotno bio valjda prazan, a kasnije je dodano evanđelje za Svijećnicu, pisano drugom rukom, te 111' molitve sv. Gothardu i kralju Sigismundu, *Misereatur* i *Indulgentiam*.

MR 126 pisan je na pergameni karolinom. Foliji mjere danas 180 × 255 mm. Mjeren je fol. 55. Morin daje ovu mjeru: 173 × 253. Modernu je foliaciju proveo Morin, ali se fol. 82 zabunio i ponovno stavio 81. Tako je došlo, da po njemu MR 126 broji 110 folia, dok ih stvarno ima 111. Kasnije je po svoj prilici dr. Fancev ispravio ovu numeraciju fol. 82—111. Pismo i iniciali odaju prema prof. dru. Baradi prijelaz iz XI. u XII. v. Dodaci fol. 111, osim *Misereatur* i *Indulgentiam* (pisano goticom), potječu doduše od druge ruke, ali su pisani istim pismom, malo kasnije od prvih 110 folija, kako to svjedoči cijeli način pisanja, a osobito za MR 126 značajni znak za *et*. To isto vrijedi i za molitvu sv. Fiagriju, dodanu fol. 58' i za završetak fol. 80'.

Između današnjeg je fol. 79 i 80 izrezan jedan list, isto tako između fol. 82 i 83, a između 86 i 87 izrezana su dva lista.

To je učinio redaktor prigodom sređivanja i povezivanja kvaterniona čitavog kodeksa. Tekst teče i na ovim mjestima redom bez prekida.

Ovaj su kodeks, svaki sa svog gledišta i potpuno neovisno jedan od drugoga, proučavali Dom Germain Morin i dr. Fancev.³⁾ Obojica se slažu u tome, da je

³⁾ Dom Morin (*Manuscripts liturgiques Hongrois des XIe et XIIe Siècles*, Jahrbuch für Liturgiewissenschaft VI, Münster 1926, 63) smatra, da pismo MR 126 odaje vrlo podobno XII., ako ne već i XIII. v. Nakon svestranog paleografskog proučavanja smatra prof. dr. Barada ovo mišljenje dom Morina posve pogrešnim. Na osnovu čisto paleografskih kriterija valja MR 126 smjestiti pod kraj XI. ili na početak XII. v., dakle čitavih 100 godina ranije, nego ga datira dom Morin. Hagiografski studij sanktorala MR 126 vodi tačno do istih rezultata. Prof. dr. Fancev (»O najstarijem bogoslužju u Posavskoj Hrvatskoj«, Zbornik kralja Tomislava 1925, 533.) smatra, da je MR 126 pisan potkraj 11. vijeka, i to po svoj prilici prije kanonizacije ugarskih svetaca sv. Stjepana, Emerika i Gerarda, t. j. prije g. 1083. Ako i ne možemo prihvatiti tezu o češkoj provenijenciji MR 126, i naknadno uvrštavanje ugarskih svetaca namjesto prvotnog teksta u MR 126, ipak je ovo datiranje prof. dra Fanceva približno tačno. I Joseph Dankó (*Vetus Hymnarium ecclesiasti-*

cum in Hungaria, Budapestini 1893, 112. No. 54.) stavlja ovaj sakramentarij u XI. v.

Fol. 111'. dodane su molitve sv. Gothardu i Sigismundu, a fol. 58' sv. Fiagriju. Ove je dodatke pisala druga ruka, kao i evanđelje za Svijećnicu fol. 111. i završetak molitve o sv. Gerardu fol. 80'. na dnu. Ali pismo je isto, kao u čitavom MR 126, samo malo mlade. Bit će, da su ovi dodaci uvršteni u MR 126 već u Zagrebu, kamo je MR 126 donesen iz samostana sv. Margarete, za koji je bio prvotno određen. Osim drugih indicija govori za to i okolnost, da je sv. Gothard, benediktovac i reformator benediktovskih samostana, onda biskup u Hildesheimu, umro 1038, a proglašen je svetim 1131. Dodatak je o sv. Gothardu i Sigismundu fol. 111' pripisan u Zagrebu odmah iza 1131. Negdje između 1094. i 1131. unesena je i molitva o sv. Fiagriju fol. 58'. Prema prof. dru. Baradi s paleografskog je gledišta sasvim isključeno, da bi molitve sv. Gothardu i Sigismundu fol. 111, bile dodane tek u XIV/XV. v., kako to misli Dom Morin, l. c. 64, bilješka 37. To potvrđuju i litur-

MR 126 pisan za benediktovski samostan sv. Margarete, kako to bjelodano proizlazi iz votivne mise *in monasterio pro fratribus* fol. 88: »Concede nobis famulis tuis in hoc presenti monasterio sancte Margarete uirginis nec non sub regula sancti Benedicti constitutis...« Benediktovski značaj MR 126 odaju i mnoge druge pojedinosti, o kojima nije potrebno ovdje potanko govoriti. Važno je pitanje, gdje se nalazio ovaj benediktovski samostan sv. Margarete. Tu se Dom Morin i dr. Fancev razilaze.

Dr. Fancev dopušta dvije mogućnosti: ili je to bio samostan, što ga je osnovao posavsko-hrvatski kralj i vojvoda Almoš († 1129.) u Meszes-Meches u Ugarskoj, ili opet češki manastir sv. Margarete u Břevnovu kraj Praga. Dr. Fancev kao da se više priklanja tezi o češkoj provenienciji ovog sakramentarija. On nagađa, da je taj sakramentarij bio pisan za samostan sv. Margarete u Břevnovu, pa je onda (vjerojatno zajedno sa svojim skriptorom) došao u šomođvarski samostan sv. Egidija, što ga je 1091. osnovao kralj Vladislav, a odavle u Zagreb. Isti bi se itinerarij, po dru. Fancevu, mogao pretpostaviti i za prvog zagrebačkog biskupa Čeha Duha.

Dom Morin naprotiv sasvim jasno i određeno zastupa tezu, da je MR 126 ugarski sakramentarij XII/XIII. v. On ni ne pomišlja na kakovu drugu provenienciju, samo kao da se čudi, kako dolaze toliki francuski sveci u taj sakramentarij. Prema Dom Morinu radi se o samostanu sv. Margarete *de Béla* u biskupiji Gran (Esztergom, Ostrihom, Osteringun) u Madžarskoj. Za vrijeme moga boravka u Budimpešti u veljači 1938, gdje sam u akademiji sv. Stjepana održao predavanje o MR 126, pokazalo se u razgovoru sa sveuč. prof. dr. Kúhárom O. S. B. da to ne će biti samostan sv. Margarete *de Béla*, nego opatija sv. Margarete *de Hahót*, koju je kralj Ladislav prisajedinio opatiji sv. Egidija, osnovanoj 1091. Opatija je sv. Margarete *de Hahót* starija od opatije sv. Egidija. O tomu više u mom članku o MR 126 u Magyar Kőnyvszemle 1938. II.: »A hahóti Kódex (zágrábi MR 126. kézirat) jelentősége a Magyarországi liturgia szempontjából«.

Glavni je dokaz dra. Fanceva, kojim potkrepljuje češku provenienciju MR 126, ono neko poremećenje, gdje se usred votivnih misa odjednom pojavljuju mise o ugarskim svecima: Stjepanu, Gerardu, Emeriku, te o sv. Egidiju. Dr. Fancev zapaža u X. kvaternionu MR 126, t. j. fol. 77—84 neke kasnije izmjene, tako, »da sav sadašnji tekst toga kvaterniona i nije možda onaj, koji je na tim listovima bio u onom času, kad je kodeks napisan.«⁴⁾ Te bi se promjene odnosile osobito na netom spomenute ugarske svece. Uostalom dr. Fancev priznaje, da je i tekst ovih kasnijih eventualnih izmjena pisao valjda onaj, koji je pisao i cijeli kodeks.

Međutim se u litanijama sviju svetih fol. 18 zaziva sv. Stjepan, sv. Emerik i sv. Andrija priznavalac. Tu se radi o sv. Stjepanu, kralju ugarskom, jer se ovaj

gijska indicija, jer već u prvoj polovici XIV. v. ima Zagreb svoj misal i bilo bi suvišno dodavati molitve u sakramentarij, koji je već bio izašao iz upotrebe, kako to svjedoče nesamo općenita razmatranja, nego i čitav *sanctorale* MR 126, koji je bio prema tadašnjem zagrebačkom kalendaru posvema zastario.

Uostalom se pismo, kojim je pisan MR 126, upotrebljavalo u Ostrogonu još 1134, jer je is-

prava ostrogonskog nadbiskupa Felicijana 1134. o utemeljenju biskupije zagrebačke pisana uglavnom istim, ako i nešto kasnijim pismom. Ova konstatacija prof. dra Barade potvrđuje na osnovu paleografskih indicija ugarsku provenienciju zagrebačkog sakramentarija sv. Margarete MR 126.

⁴⁾ L. c. 535/6.

zaziv nalazi među priznavaocima, a sv. Stjepan prvomučenik nalazi se prije među mučenicima, te o Stjepanovu sinu Emeriku. Dr. Fancev je dobro uočio i dokazao, da se molitve fol. 82' odnose na Emerika, sina sv. Stjepana kralja. Ali isti ovi razlozi vrijede i za zaziv u litanijama sviju svetih fol. 18, gdje *Eenricus* znači zapravo *Emericus*. Litanije se sviju svetih fol. 18 nalaze na pergameni, koja nije strugana, te prema tomu pretstavljaju bez sumnje prvotni tekst MR 126. Tu se nalazi i zaziv sv. Andrije priznavaoca, a to može biti samo Andrija priznavalac, kojega se molitve nalaze fol. 47 odmah iza sv. Aleksija. Vidjet ćemo, da je to ugarsko-poljski narodni svetac Andrija — Zoerard (Zourad).

Molio sam prof. dra. Baradu da potanko ispita one folije, gdje se nalaze molitve o sv. Stjepanu (82), Gerardu (80), Emeriku (82), Adalbertu (80), Egidiju (82). Dr. Barada je ustanovio, da su ove molitve pisane istim pismom i istom rukom, kao i cijeli *corpus* MR 126, i da pergamena ispod ovih molitava nije naknadno strugana, tako, da bi se izbrisao prvotni tekst, nego rečene molitve pretstavljaju prvotni tekst MR 126.

Struganja su fol. 78/9, 81/1', 85', 107'/8 izvedena u Zagrebu. Cilj im je bio da ovaj sakramentarij, koji je bio određen za monastičku upotrebu, prilagode njegovoj novoj destinaciji u zagrebačkoj stolnoj crkvi. Ova se promjena destinacije MR 126 jasno vidi ponajprije iz razura fol. 91, pretposljednji redak, gdje je brisano: »et abbatis nostri« u vezi s naknadno precrtanim misama *pro abbate* (fol. 86'/7), *pro congregatione, in monasterio pro fratribus* (fol. 88), te *missa pro religiosis* (fol. 100'). Ove su mise, kao i neke druge naknadno precrtane okomitom crtom preko cijele stranice kako se to dobro vidi na našoj slici. Ove su misne molitve bile očito suvišne u novim prilikama, pa su bile precrtane, a možda je ta crta značila i to, da imadu biti istrugane, pa da se tako dobije u istom sakramentariju mjesta za druge molitve, koje su se činile potrebnima. Tako su takve molitve ispisane na istruganom fol. 78'/9. Druge su razure ostale neispisane, a na nekim se stranicama nije ni izvela razura, koja je bila određena njihovim okomitim precrtavanjem. Fol. 80' nalaze se misne molitve *De sco Gerardo*. Popričesna se završavala fol. 81. Taj se završetak istrugao i prenio drugom rukom, ali istim pismom, na dno fol. 80': »ad salutem anime et corporis. P.« kako se to jasno razabire na našoj slici. To je siguran znak, da je ova razura izvršena na ugarskom teritoriju (jer ostavlja sv. Gerarda), ali različitom od prvotnog određenja MR 126 (samostana sv. Margarete). To može biti samo Zagreb. MR 126 pisan je za samostan sv. Margarete u Ugarskoj i odanle je oko 1094 donesen u Zagreb.

Nagađanje se dra. Fanceva o itinerariju sakramentarija MR 126 iz Břevnova preko šomodvorskog samostana sv. Egidija oslanja na riječi: »cuius nos donasti patrociniis adiuvari«. Te se riječi nalaze u molitvi sv. Egidiju fol. 82. Ta bi molitva, kao i molitve o ugarskim svecima, po dru. Fancevu bila pisana na razuri. Vidjeli smo, da i ova molitva, kao i molitve o ugarskim svecima, koje su s njom u vezi, nisu pisane na razuri, nego sve to pretstavlja prvotno stanje MR 126. Prema tomu otpada i itinerarij ovog sakramentarija iz Břevnova u Ugarsku, jer je prvotno bio pisan za Ugarsku, kako ćemo vidjeti. Isto tako nije MR 126 naknadno preuđešen za samostan sv. Egidija. Riječ »patrocinium« ne mora značiti da je mjesto, gdje se ta molitva

moli, pod posebnom zaštitom sv. Egidija. Rimski Misal ima u misi sv. Egidija (i uopće svakog opata) prošnju: »eius patrocinio assequamur«. Da se tu doista ne radi o samostanu sv. Egidija mogli bismo nagađati i iz okolnosti, što ove molitve nisu urešene nikakvim naročitim inicijalom, koji bi posebice istaknuo svetkovinu sv. Egidija, kako to vidimo u istom sakramentariju n. pr. fol. 46 za blagdan sv. Benedikta i sv. Margarete, pa opet fol. 83 za blagdan sv. Margarete. Ove su molitve, kako ćemo vidjeti, vjerojatno uvrštene (još od prve ruke) 1091/2, nakon što je opatija sv. Margarete de Hahót, za koju je bio određen ovaj sakramentarij, bila afiliirana opatiji sv. Egidija kod Somogyvara.

Potankim se ispitivanjem dolazi dakle do rezultata, da spomenuta brisanja i struganja potječu iz kasnijeg doba. Ta je struganja vjerojatno vršila ona ista ruka, koja je fol. 78' i 79 upisala pripremu i zahvalu za sv. misu, odnosno, koja je fol. 80' završila popričesnu sv. Gerarda i prenijela završetak (»ad salutem anime et corporis. P.«) s početka fol. 81 na dno fol. 80'. Cijeli je sakramentarij MR 126 (osim očevidnih kasnijih dodataka fol. 78' i 79, fol. 80' na dnu, te fol. 111/1') pisala jedna ruka, i to upravo za benediktovski samostan sv. Margarete. Taj samostan nije bio u Češkoj, nego se u svakom slučaju nalazio u Ugarskoj.

Dom Morin i ne pomišlja na drugu kakovu provenijenciju MR 126 osim ugarske. On i ne pomišlja na kakovu kasniju poremetnju ili naknadnu izmjenu struganjem, pa dodavanjem ugarskih narodnih svetaca i sv. Egidija. Dom Morin ne zna za raspravu dra. Fanceva. On smatra, da je MR 126 bio određen za benediktovski samostan sv. Margarete *de Béla* u ugarskoj diecezi Gran (Esztergom). Za Dom Morina je MR 126 dragocjeni pretstavnik ugarske liturgije XII. v.

Dom Morin zapaža i mnoge francuske svece u MR 126, tako sv. Maura, sv. Prejekta, sv. Vedasta, sv. Arnulfa, sv. Wandregisilla, Samsona, Audoen, Germana i Remigija, Bavona. Ali on se zadovoljava s tom konstatacijom i samo postavlja pitanje: tko bi očekivao, da će u to doba naći ovoliko francuskih svetaca u kalendaru jednog ugarskog samostana,⁵⁾ te ne zalazi dublje u proučavanje, pa ni u sistemizaciju B/F — sloja sanktorala MR 126.

S pravom ističe Dom Morin niz ugarskih svetaca u MR 126, koji daju ovom sakramentariju lokalnu boju. Molitve, za koje dr. Fancev drži da su kasnije pisane i da ne predstavljaju prvotnog teksta MR 126, smatra Dom Morin s pravom votivnim misama. Ipak je Dom Morin pregledao, da *Henricus* (fol. 82') i *Eenricus* (fol. 18) nije njemački kralj i rimski car Henrik II., kako on to smatra, nego Emerik, sin Stjepana kralja ugarskog i nećak kralja Henrika, kako je to za fol. 82' dokazao dr. Fancev. Uostalom i Pray-Kodex piše sv. Emerika (5 XI): *Henricus*. Vjerojatno je upravo pojava sv. Henrika, što ga Dom Morin krivo drži za Henrika II († 1024, proglašen svetim 1146) zavela Dom Morina da krivo datira MR 126. Uz sv. Henrika (Emerika) ubraja Morin i sv. Afru u niz njemačkih svetaca u sanktoralu MR 126. Međutim sv. Afra ima fol. 52', samo komemoraciju, a nije označena crvenim natpisom kao ostali sveci. Njezin kult nije unesen u MR 126 izravno iz Njemačke, nego tek posredno. Kasnije je fol. 107'. umetnut Gereon (Köln) i fol. 111'. Gotthard (Hildesheim). To se zbilo iza 1131. u samom Zagrebu.

⁵⁾ L. c. 64.

Nije tačno, kad Dom Morin veli, da je (po njegovu sjećanju) najveći dio rukopisa, koji sačinjavaju metropolitansku biblioteku, po Italiji i Ugarskoj pokupio jedan učeni svećenik zagrebački u XVIII v.⁶⁾ On tu misli očito biskupa Mikulića, koji je osnovao metropolitano, ali osnov te biblioteke nisu rukopisi, koje bi biskup Mikulić sakupljao po Italiji i Ugarskoj, nego Valvasorova biblioteka, što ju je kupio, te nekoliko tisuća knjiga u stolnoj crkvi zagrebačkoj, što ih je biskup Mikulić dao očistiti od prašine, nanovo uvezati i srediti po strukama. To je važno i za kodeks MR 126, jer Dom Morin kao da smatra, da je i taj kodeks tek u XVIII. v. došao u Zagreb iz Madžarske, samo da bude sastavni dio metropolitane. U stvari je taj kodeks bio u Zagrebu već u XIV. v., kako to dokazuje inventar stolne crkve zagrebačke. No nismo samo to. MR 126 bio je u Zagrebu i davno prije, kako to dobro opaža dr. Fancev ističući, da je MR 126 jedna od liturgijskih knjiga, koje su se u zagrebačkoj stolnoj crkvi upotrebljavale ili već od prvih početaka ili ubrzo iza njih.⁷⁾

Kanonik zagrebački Nikola Horvat⁸⁾ i dr. Fancev⁹⁾ dokazuju s punim pravom, na osnovu MR 126 i drugih starih obrednih knjiga zagrebačke stolne crkve, da je liturgijski jezik zagrebačke stolne crkve bio oduvijek latinski. Kanonik Horvat, osim toga, misli, da je kodeks 95 (nova signatura MR 126) u stolnoj crkvi služio za maticu i ravnalo kod prepisivanja misala. Bila bi vrlo zahvalna zadaća za liturgičara da provede poredbu obreda i teksta MR 126 s t. zv. *Missale antiquissimum* MR 165 i kasnijim misalima zagrebačkim. Isto je tako veoma zanimljiva rekonstrukcija svećakog kalendara MR 126 i poredba tako dobivenog kalendara s najstarijim dosad poznatim kalendarom ugarskim u t. zv. Pray-Kodeksu iz XII/XIII. v., te s kasnijim kalendarima zagrebačke stolne crkve. Ova poredba nedvornomno pokazuje, da je kalendar MR 126 osnovica kalendara zagrebačkih liturgijskih knjiga XIII—XIV. v., koje su se dosad sačuvale. U drugu opet ruku *sanctorale* se MR 126 sastoji od tri sloja: rimskog (R), francusko-benediktovskog¹⁰⁾ (B/F) i ugarskog¹¹⁾ (H). Češkom, izravnom njemačkom, akvilejskom, sisačkom utjecaju na prvotni *sanctorale* MR 126 nema ni traga. Ali to prelazi granice ove rasprave, kojom želim samo ustanoviti benediktovsko-ugarsku provenijenciju MR 126 i njegovo datiranje. Stoga valja još promotriti H-sloj MR 126.

Ugarski sloj *sanctorala* MR 126 sačinjavaju sv. Benedikto, mučenik (16 VII), sv. Andrija, priznavalac (16/7 VII), sv. Adalbert (23 IV) i vjerojatno po njemu sv. Aleksije (17 VII), te sv. Stjepan kralj, njegov sin Emerik i prvi čanadski biskup Gerard.

Sv. Adalbert, Benedikto mučenik, Andrija priznavalac i Aleksije sačinjavaju najstariji dio ugarskog sloja MR 126, koji bismo mogli nazvati i »benediktovsko-

⁶⁾ L. c. 54.

⁷⁾ L. c. 537.

⁸⁾ »Slavenska liturgija i bogoslužni jezik skupije zagrebačke«, Katolički List 1864, XVI., 121.

⁹⁾ L. c. 540.

¹⁰⁾ O B/F-sloju MR 126 izašla je moja studija u Analima francuskog instituta u Zagrebu

1939: *Origine française du plus ancien sacramentaire de Zagreb.*

¹¹⁾ O H-sloju MR 126 isp. moju raspravu: »A zágrábi érseki könyvtár MR 126 (XI. szd.) jézésü Sacramentarimának magyar rétege a MR 67 sz. zágrábi Breviarium (XIII. szd.) megvilágításában«, na madžarski preveo univ. prof. Dr. Floris Kúhár O. S. B., Pannonhalmi Szemle 1938/II.

ugarskim slojem«. To je i razumljivo, kad znamo, da je MR 126 bio određen za benediktovski samostan sv. Margarete u Ugarskoj.

Dok se u tom prvotnom »benediktovsko-ugarskom« sloju sanktorala MR 126 sv. Adalberto nalazi na dan 23 IV zajedno sa sv. Jurjem, fol. 38 u istoj molitvi, uvrštene su fol. 80 među votivne mise naknadno, ali još u originalni tekst, i još tijekom prvotnog pisanja cijelog kodeksa, odijeljene molitve sv. Jurju i sv. Adalbertu. Prema tomu MR 126 predstavlja ono prelazno doba, kad je sv. Adalbert, kao ugarski narodni svetac, počeo potiskivati sv. Jurja, dok ga nije konačno potisnuo na dan 24 IV, kako je to zabilježeno u *Cisiojanusu* Pray-Kodeksa.

U prvi mah može možda i ponešto začuditi, kad govorimo o sv. Adalbertu, praškom biskupu i osnivaču benediktovskog samostana u Břevnovu kod Praga, kao ugarskom narodnom svecu. Međutim se od davnine smatra i poštuje sv. Adalbert kao *pius patronus ecclesie Strigoniensis*¹²⁾ i kao zaštitnik ugarskog kraljevstva uopće.¹³⁾ Sv. Adalbert je naime podijelio sv. potvrdu Gejzinu sinu Stjepanu, kasnije prvom kralju madžarskom, kad je na svom misijskom putovanju prolazio kroz Madžarsku. Zagrebački brevir iz g. 1290 MR 67 fol. 231' pripovijeda to u VI povjesnom čitanju na blagdan sv. Stjepana: »Nascitur interea predictus a domino filius principii (Geyse) . . Hunc deo dilectus adalbertus episcopus crismali baptismate secundum credulitatis sue ueritatem intinxit. Nomen sibi impositum est stephanus . . .« Tako je sv. Adalbert u neku ruku apostol Madžara i smatra se ugarskim narodnim svecem, pa je kao takav potisnuo sv. Jurja od dana 23 na 24 travnja.

Sv. Benedikto mučenik ima svoje molitve u MR 126 fol. 47 neposredno prije sv. Aleksija. Tu čitamo u kolekti: »Deus, qui beatum Benedictum martyrii passioni (!) peracta lugubri sessione aquile declaratum totius nostre gentis fecisti provisorem, presta, deprecamur, ut cuius multimoda miraculorum tuitione gloriamur, eum apud te indefessum sentiamus intercessorem«. Mučenik se dakle Benedikto dovodi u najžužu vezu sa čitavim narodom onoga kraja, gdje je MR 126 pisan, odnosno, za koji je bio određen. To je isti mučenik, koji je u kalendaru MR 133 na dan 16 VII ovako zabilježen: »Andree et Benedicti, martyrum«. Fol. 156' nalazi se u MR 133 misa: *In festo beatorum Andree et Benedicti martyrum*. Sve je to iz MR 133 preuzeo po običaju i MZ 1511 i u svoj kalendar i *in corpore* fol. 176'. Ne može biti sumnje o tom, da se radi o istim svecima, kao i u MR 126, samo s tom razlikom, da se njihova svetkovina slavila u isti dan, prije sv. Aleksija, 16 VII, kad se prema MR 126 slavila samo svetkovina sv. Benedikta mučenika, te da je i sv. Andrija dobio pridjev: *mučenik*, premda je u MR 126 *confessor*. Ovo se posljednje može lako razumjeti, to lakše, što u molitvi MR 126 fol. 47' čitamo: »Deus, qui beatum Andream, confessorem tuum, latentis cirtamine (!) passionis afflictum consortem esse voluisti . . .«

Zagrebački breviar MR 67 iz g. 1290 ima na dan 16 VII u kalendaru zabilježeno: »Andree et Benedicti martyrum«, a fol. 215 donosi MR 67 i službu za taj blagdan.

¹²⁾ Isp. K n a u z, Kortan, 130/1; K n a u z, Monumenta ecclesiae Strigoniensis, 1874, I. 186.

¹³⁾ Joseph D a n k ó u svom »Vetus Hymnarium ecclesiasticum Hungariae« 1893, 252.—260

donosi himne sv. Adalbertu među himnima: patroni regni Hungariae.

Prva vlastita antifona glasi: »Sanctissimi uiri Andreas et Benedictus in basilica beati emerami martiris in una sepultura pausant factumque est ut nec sepultura eos disiunget quos uniformis uite sanctitas coniunxerat...« Molitva glasi: »Scorum tuorum domine Benedicti atque Andree natalitia ueneranda quo ecclesia tua deuote suscipiat et fiat magne glorificationis amore deuotior«. Iz čitanja i responsoria 215/6 vadimo ove povjesne podatke o Andriji i Benediktu: »Tempore quo sub xristianissimi Stephani regis nutu nomen et religio diuinitatis in pannonia adhuc pullulabat audita fama boni rectoris multi ex terris aliis canonici et monachi ad ipsum (beatum Stephanum) tamquam ad patrem confluebant non quidem alicuius causa coacti necessitatis sed ut nouum sancte conuersionis gaudium ex eorum conuentu adampliaretur. Inter quos quidam Sps sci instinctu tactus ex rusticitate... ortus nomine Zourad hanc in patriam de terra poloniensium aduenit et Philippo abbate cuius monasterium Zobur nominatum in nitrensi territorio ad honorem sci Ypoliti situm erat habitu accepto et Andreas nominatus heremiticam uitam agere statuit. Ibi quanta contritione cordis et corporis maceratione se ipsum affligeret ex relatione sui discipuli Benedicti secum conuersantis que audiui pauca litteris commendare decreui. Ego quidem Maurus, nunc deo miserante episcopus, tunc autem puer scolasticus, bonum uirum uidi sed que eius est conuersatio non uisu sed auditu percepi. Ad nostrum ergo monasterium ad honorem beati pontificis Martini consecratum cum iam dictus monachus Benedictus sepe uenisset michi hec que sequuntur de eius uita uenerabili narrauit. Postquam idem beatus uir Andreas heremi solitudinem subintrauit magna corporis defatigatione spiritualis autem uite corroboratione ieiunium obseruabat... Confessor Christi Andreas tempus resolutionis sui corporis indicauit illis qui aderant et ne uestimentis suis exueretur interdixit donec pater Philippus illuc adueniret. Beatus Benedictus patre suo Andrea defuncto eundem locum heremi inhabitare decreuit ibi tribus annis uitam sanctam exemplo magistri sui Andree egit quem latrones iugulatum in aquam submerserunt cuius corpus aquila per integrum annum incorruptum seruauit. Innocens uir Benedictus post obitum suum depositus est in oratorio beati emerami mris eodem tumulo quo requiescebat Andreas.«¹⁴⁾

Mrtvo je dakle tijelo sv. Benedikta mučenika prema legendi biskupa Maura čuvao orao. Sada razumijemo, kad molitva MR 126 veli: »Deus, qui beatum Benedictum martyrii passione peracta lugubri sessione aquile declaratum...«

Treća, četvrta i peta antifona u *Laudes* fol. 216. glase: »Pater autem philippus adueniens ubi corpus uenerabile lauandum exiit catenam eneam uiscera iam attingentem inuenit. Mira res et inaudita, cathena carnem intus putrefaciens, cute foris obducta est. Nec sciri potuisset hoc genus martirii, nisi ad umbilicum ligati nodus appareret metalli«. Ovim je razjašnjeno nesamo u čemu stoji »latentis certamen passionis« kod sv. Andrije, nego i promjena njegova pridjevka od priznavaoca u mučenika.

Svetkovina je sv. Aleksija sirskog porijekla. U Rim je kult ovog »božjeg čovjeka« prešao preko manastira, što ga je za istočnjake osnovao metropolita Sergije iz Damaska za Benedikta VII na Aventinu. Sv. Adalbert, koji se može smatrati apo-

¹⁴⁾ Isp. osim toga: P o t t h a s t, Wegweiser 1896, II. 1645: Zoerardi, dicti Andreae et Be-

nediti eremitarum in Hungariae cca 1020; Knauz, Kortan, 136.

stolom Madžara, jer je podijelio sv. potvrdu sv. Stjepanu, bio je veliki poštivalac sv. Aleksija, a s njegovim se kultom upoznao u netom spomenutom manastiru, u kojem je i sam boravio kao monah.¹⁵⁾ Najvjerojatnije je, da je u Madžarsku prešao kult sv. Aleksija upravo po sv. Adalbertu.

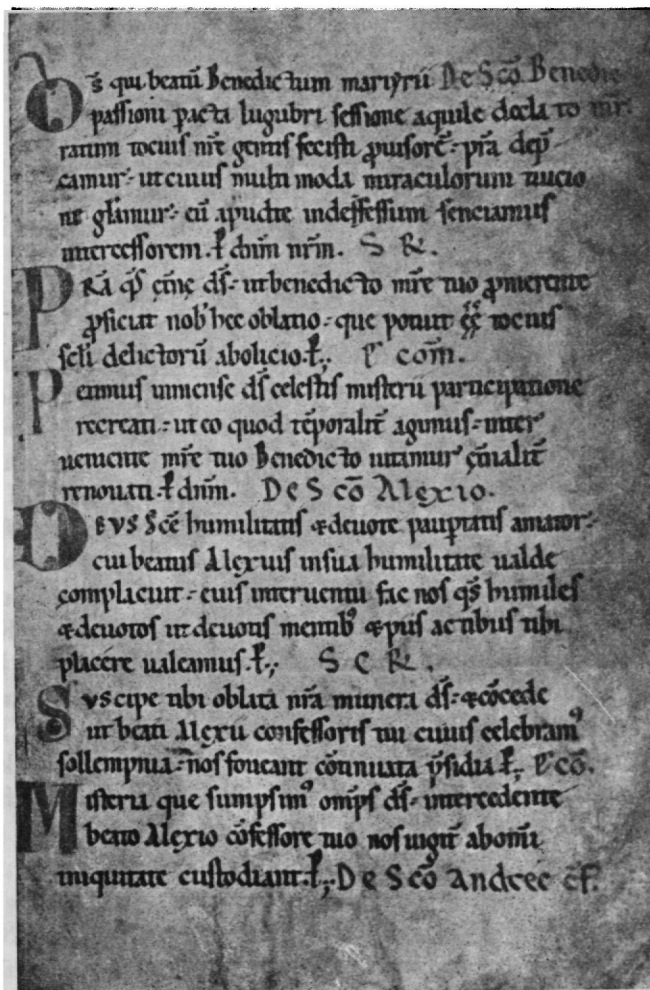
U sam su *sanctorale* MR 126 uvršteni samo Benedikto, Andrija, Adalbert i Aleksije, a sv. Stjepan, Emerik i Gerard uvršteni su među votivne mise: *De sancto Gerardo* (fo. 80'), *De sancto Stephano* (fol. 82), *De sancto Henrico* (fol. 82'). To bi moglo možda značiti, da je formalno proglašenje svetima ove trojice zateklo pisara upravo u pisanju MR 126, pa je onda naknadno uvrstio njihove mise među votivne. Na sinodu u Zabolcs, za kralja Ladislava, proglašeni su 1092 blagdani, koje treba održavati i u tom se popisu nalazi na svom kalendarskom mjestu sv. Stjepan kralj, njegov sin Emerik i Gerardo, prvi biskup čanadski.¹⁶⁾ Prema tomu ne bi bio neopravdan zaključak, da je MR 126 započet prije 1092. Kult je sv. Stjepana zabilježen već 1072, sv. Emerika 1073, a sv. Gerarda 1078, dok su sva trojica formalno proglašena svetima 1083.¹⁷⁾ Zagrebački je dakle sakramentarij sv. Margarete *de Hahót* MR 126 sigurno započet iza 1073, jer se u litanijama fol. 18 nalaze zazivi sv. Stjepanu kralju i njegovu sinu Emeriku, ali prije 1092, jer sv. Stjepan, Emerik i Gerard još nisu uvršteni u redoviti niz svetaca u njihove kalendarske dane, nego su naknadno, premda od prve ruke, uneseni među vo-

¹⁵⁾ U tom je samostanu sv. Adalbert položio redovničke zavjete pred opatom Augustinom (Isp. Boczek: *Codex diplomaticus Moraviae* 104. i prema njemu Migne, PL 137, 899.). O sv.

je Aleksiju sačuvana i homilija iz pera sv. Adalberta; vidi Migne PL 137, 897.

¹⁶⁾ Isp. Bathány, *Leges ecclesiasticae Hungariae*, 1785. I. 440. No. 37.

¹⁷⁾ Ib. 411, 413, 414.

De Sancto Benedicto martyre De Sancto Alexio.

De Sancto Andree(!) confessore.

MR 126, fol. 47

tivne mise. Naš je sakramentarij pisan u razdoblju 1073—1092, upravo nekako u doba, kad je svečano proglašena kanonizacija sv. Stjepana, Emerika i Gerarda. Mise su sv. Stjepana, Emerika i Gerarda unesene u prvotni tekst još prije, nego je kodeks bio gotov, i to, čini se, u doba, kad je već opatija sv. Margarete *de Hahót* bila afilijirana opatiji sv. Egidija kod Somogyvara. Opatiju je sv. Egidija osnovao sv. Ladislav 1091 i tom je prigodom, ili odmah iza osnutka, ovoj opatiji afilijirana i neda-leka opatija sv. Margarete *de Hahót*, koja je također stajala pod francuskim utjecajem, kako to svjedoči upravo sakramentarij MR 126. Uslijed ove afilijacije unesena je u sakramentarij sv. Margarete *de Hahót* i misa sv. Egidija, o kojoj smo na početku rasprave govorili. Tada je konačno oko 1094, prigodom osnutka zagrebačke biskupije, sakramentarij sv. Margarete *de Hahót* zajedno s drugim liturgijskim knjigama donesen u Zagreb. Osim ovog sakramentarija sačuvali su se do danas od tih prvih zagrebačkih liturgijskih knjiga t. zv. *Missale antiquissimum* MR 165, zapravo obrednik györske biskupije, i *Benedictionale* MR 89, zapravo benediktional ostrogonskog nadbiskupa.

Kad smo to ustanovili, valja još istaći činjenicu, da je zagrebački sakramentarij sv. Margarete *de Hahót* nesamo osnov sanktorala i reda i čina mise po starom zagrebačkom obredu, kojim se vršilo bogoslužje u zagrebačkoj biskupiji punih 700 godina, t. j. od njezina početka 1094 do 1788, nego je ujedno i najstariji dosad poznati sakramentarij, koji je nastao na tadašnjem ugarskom području i koji je bio određen za isto područje. Ovo je važno stoga, jer se dosad smatralo, da je najstariji ugarski sakramentarij t. zv. Pray-Kodeks u narodnom muzeju u Budimpešti.¹⁸⁾ Poredba sanktorala zagrebačkog sakramentara sv. Margarete *de Hahót* MR 126 s Pray-Kodeksom pokazuje doduše izvjesnu sličnost, osobito, ako se uzme u obzir veći sakramentarij (S/1) Pray-Kodeksa, ali MR 126 predstavlja stariju redakciju, što je i razumljivo, jer je MR 126 preko 100 godina stariji od Pray-Kodeksa. Pray-Kodeks je pisan u posljednjem lustru XII. vijeka za opatiju sv. Ivana Krstitelja kod Buldue u sjevernoj Mađarskoj, prema predlošku iz dieceze Arras ili Amiens, možda iz opatije Corbie,¹⁹⁾ dok je zagrebački sakramentarij sv. Margarete *de Hahót* pisan prema predlošku iz dieceze Rouen, opatije Fontenelle (St-Wandrille), kako sam to dokazao u studiji o sanktoralu MR 126 u *Jahrbuch für Liturgiewissenschaft* XV. 1939. 1—21.²⁰⁾

¹⁸⁾ Isp. Z alán Menyhert O. S. B. A Pray-Kódex forrásaihoz, Magyar Könyvszemle 1926. i po Z alán Kunibert Mohlberg O. S. B.: Das älteste Sakramentar Ungarns, Ephemerides liturgicae, Romae 1927, 69.

¹⁹⁾ O Pray-kodeksu isp. moje rasprave: o sanktoralu u Magyarkönyvszemle 1939/II., o redu i činu mise u reviji »Theologia« 1939. I/II

što je izdaje bogoslovski fakultet budimpeštanskog sveučilišta, o H-slogu Pray-kodeksa u Pannonhalmi Szemle 1939/II., te o sadržaju, datiranju i značenju Pray-kodeksa u Magyar Könyvszemle 1939/IV.

²⁰⁾ Isp. sumarni dokaz u mojoj raspravi o najstarijem zagrebačkom redu i činu mise, Croatia Sacra 1938, str. 31. bilješka 105.

ZUSAMMENFASSUNG

In der Zagreber erzbischöflichen Bibliothek befindet sich ein Benediktinisches Sakramentar aus dem Ende des XI. Jh. Es ist, wie schon *Fancev* und *Dom Morin* festgestellt haben, für ein Benediktinerkloster, das unter dem Schutze der hl. Margareta stand, geschrieben worden. Dieses Kloster befand sich auf ungarischem Boden und es wird wohl mit dem Kloster der hl. Margareta zu Hahót identisch sein, das König Ladislaus der Heilige der 1091 gegründeten Abtei des hl. Egidius affilierte. Die Abtei der hl. Margareta zu Hahót ist jedoch älter als die St. Egidius-Abtei.

Die paläographische Untersuchung des MR 126 (alte Signatur 95) hat freundlich Universitätsprofessor Dr. Barada durchgeführt. Alle paläographischen Indizien weisen auf das XI/XII Jh. hin. Die Datierung des *Dom Morin* im Jahrb. f. Liturgiewissenschaft VI, 1926, 63, der MR 126 dem XII/XIII Jh. überweist, ist gänzlich unbegründet und unrichtig. Einzelne Heilige sind später, nach 1131, wohl schon in Zagreb, hinzugefügt worden. Die Hand ist zwar eine andere, die Schrift jedoch dieselbe, und zwar die gleiche, wie sie noch in der Urkunde des Erzbischofs von Esztergom Felicianus 1134 über die Gründung des Zagreber Bistums vorkommt.

Zu ähnlichen Ergebnissen gelangt der Verfasser durch rein liturgisch-hagiographische Betrachtung des MR 126. Fol. 18 enthält die Allerheiligenlitanei, in der der hl. Stephan, *protorex Hungariae*, sein Sohn *Eenricus* (*Emericus*) und der ungarische Benediktinerheilige *Andreas-Zoerardus* angerufen werden. Dieser hat, wie auch sein Schüler, der ungarische Benediktinermärtyrer *Benedictus*, sein Fest und Messe Fol. 47. Der hl. *Stephan*, *Emericus* und *Gerardus*, Erzieher des hl. *Emericus* und erster Bischof von Csanád, sind *in corpore* MR 126, wo sich die Messgebete der Kalenderreihe nach in fortlaufender Reihe befinden, nicht vertreten. Sie sind unter die Votivmessen Fol. 80 und 82/2' eingereiht. Zur ungarischen (*H*)Schicht im *Sanctorale* MR 126 gehören ausserdem noch der hl. *Adalbertus*, der auf seiner Missionsreise in Ungarn den hl. Stephan firmte und der hl. *Alexius*, dessen Verehrung wohl der hl. *Adalbertus* von St. Alessio zu Rom nach Břevnovo und nach Ungarn verpflanzte.

Da der hl. *Stephan*, *Emericus* und *Gerardus* im Festverzeichnisse des ungarischen Königs hl. Ladislaus v. J. 1092 schon ihren festen entsprechenden Jahrestag haben, wird MR 126 vor dem Jahre 1092 angefangen worden sein, jedenfalls aber nicht vor 1073, weil die hl. Stephan und Emericus 1072/3 erhoben und dadurch gewissermaßen kanonisiert wurden.

Außer der »römischen«, gelasianisch-gregorianischen (*R*) und der *H*-Schicht enthält das *Sanctorale* MR 126 auch eine starke benediktinisch-fränkische (*B/F*) Schicht. Unmittelbare Beeinflussung seitens Deutschlands, Břevnovo-Prag (ausgenommen den hl. *Adalbertus* und *Alexius*, wie oben), Aquileia, Siscia oder gar Spalato läßt sich im *Sanctorale* MR 126 nicht feststellen. Der hl. *Eenricus* und *Henricus*, wie schon erwähnt, ist nicht, wie *Dom Morin* gemeint hat, der deutsche König und römische Kaiser Heinrich II, sondern sein Neffe *Emericus*, der Sohn des hl.

Stephan, nach seinem Oheim auch *Henricus* genannt. Die hl. Afra (Augsburg), die Dom Morin erwähnt, befindet sich *in corpore*, aber ohne Titel und bloß als *Commemoratio*.

Bisher hat man den Pray-Codex XII/XIII Jh. in der Nationalbibliothek zu Budapest als das älteste Sakramentar Ungarns angesehen. Der Verfasser erbringt den Beweis, daß MR 126 100 Jahre älter ist als der Pray-Codex, daß es somit das älteste Sakramentar Ungarns darstellt, das um die Zeit der Heiligsprechung des hl. Stephan geschrieben wurde. Dann ist es anläßlich der Gründung des Zagreber Bistums 1094 nach Zagreb gebracht und hier den neuen Verhältnissen angepaßt worden.

ZAGREB

DRAGUTIN KNEWALD